

O'QUVCHILARDA EMPATIYA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Pirjonov Sarvarbek Davlatovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Email: sarvarbek.p@urdu.uz

Tel: (94) 230-06-16

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqola zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarda empatiya madaniyatini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlariga bag'ishlangan. Maqolada empatiyaning nafaqat psixologik, balki pedagogik ahamiyati chuqur o'rganilgan bo'lib, uning shaxslararo munosabatlarni yaxshilash, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish va jamiyatda tinch muhitni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: empatiya, emotsional intellekt, empatik muhit, shaxslararo munosabatlar, psixologik pedagogika, kommunikativ qobiliyatlar, empatiya kompetensiyalari, ta'lim muhiti.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda shaxslararo munosabatlarning murakkablashuvi, global migratsiya jarayonlari va madaniy xilma-xillik o'quvchilarda empatik qobiliyatlarni shakllantirish zaruratini tagozo etadi. Empatiya nafaqat psixologik sog'lom muhit, balki ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Empatiya - bu faqat tuyg'u emas; bu o'zaro tushunish va bog'lanishni rivojlantirishdagi muhim qobiliyatdir. Empatiya o'quvchilarga boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishga va ularni baham ko'rishga yordam beradi. Bu aloqa va hosil qiladigan munosabatlarni mustahkamlashga, shuningdek, kuchli jamoalar qurishga turtki bo'ladi. Talabalar empatiyani mashq qilganda, ular turli nuqtai nazarlarni qadrlashni va ijtimoiy munosabatlarni boshqarishni osonroq

o'rganadilar. Empatiya nafaqat shaxslararo munosabatlarni yaxshilashga xizmat qiladi, balki talabalarni global muammolarni hal qilishga va kelajakdagi muvaffaqiyatlariga tayyorlaydi.

Yuqori darajadagi empatiyaga ega bo'lgan talabalar sinfda ko'proq ishtirok etadilar, yuqori akademik yutuqlar va yaxshi muloqot qobiliyatlarini namoyish etadilar [11]. Shu sababli, empatiyani ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida qarash va uni rivojlantirish uchun tizimli yondashuvni qo'llash zamon talabi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili.

Empatik qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha tarixan turli psixologik maktablar va ilmiy yo'nalishlar mavjud bo'lib, ushbu adabiyotlar tahlili orqali maktab yoshidagi o'quvchilarda empatik qobiliyatlarni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi.

Karl Rojers tomonidan ishlab chiqilgan empatiya nazariyasi nafaqat psixoterapiya, balki ta'lim sohasida ham keng qo'llaniladi. Uning "shaxsni markazga qo'ygan yondashuv" asosida shakllangan empatiya kontseptsiyasi maktab yoshidagi o'quvchilarda empatik qobiliyatlarni rivojlantirishning aniq mexanizmlarini taklif etadi.

Rojersning ta'kidlashicha, "boshqa shaxsning ichki dunyosiga uning o'zi qiladigandek kirish, unga o'z his-tuyg'usi kabi e'tibor berish" asosiy mexanizm hisoblanadi[10].

Psixolog Hoffman o'zining "Empatiya va axloqiy rivojlanish" asarida empatiyaning rivojlanish bosqichlarini tizimli tahlil qilgan. Ushbu ishda empatiya chaqaloqlikdan boshlab o'smirlik davrigacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari batafsil yoritilgan. Hoffman ta'kidlashicha, emotsional idrok faqatgina boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish emas, balki ularga mos ravishda javob berish qobiliyatidir. Bu nazariya maktab yoshidagi bolalarda emotsional tushunishni shakllantirishda yosh xususiyatlarini hisobga olish zaruratini anglatar ekan [1].

Shu bilan birga olim **Goleman** "Emotsional Intellekt" asarida an'anaviy aql-

idrok tushunchasidan farq qiluvchi yangi yondashuvni ilgari surgan. Uning fikricha, emotsional savodxonlik akademik muvaffaqiyatdan kam emas. Goleman o'z asarida his-tuyg'ularni aniqlash, boshqarish va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish usullarini taklif etadi. Bu kontseptsiya zamonaviy ta'limda emotsional tarbiyaning ahamiyatini ilmiy asoslab beradi[2].

Decety va Jackson o'zlarining fundamental tadqiqotlarida empatiyaning neyrobiologik asoslarini o'rganishgan. Ularning "Inson empatiyasining funksional arxitekturasini" maqolasida miyaning turli sohalarining emotsional jarayonlardagi roli eksperimental asoslangan. Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, emotsional idrok biologik asosga ega bo'lib, uni rivojlantirish imkoni mavjud[3].

Davis, M. H o'zining "Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach" nomli fundamental tadqiqotida, o'sha davrgacha empatiyani odatda bir butun konstrukt sifatida o'rganish an'anasiga qarshi chiqadi. Uning ta'kidlashicha, empatiya - bu bir-biri bilan bog'liq, lekin mustaqil jihatlardan tashkil topgan murakkab psixologik hodisadir.

Davis tadqiqotida kognitiv komponentni "boshqalarning dunyoqarashini intellektual darajada tushunish qobiliyati" deb ta'riflaydi. Bu komponent mental model qurish va abstrakt fikrlash orqali boshqalarning pozitsiyasini tasavvur qilishni o'z ichiga oladi. Abdullayeva o'z tadqiqotlarida ta'kidlashicha, maktab yoshidagi o'quvchilarda perspektivani qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish ularning ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi[4].

Shu bilan birga olim empatiyaning emotsional komponentini "boshqalarning his-tuyg'ulariga samimiy qiziquvchanlik va g'amxo'rlikning ichki hissi" deb izohlaydi. Goleman o'zining "Emotsional Intellect" asarida bu komponentni emotsional savodxonlikning muhim elementi sifatida ko'rib chiqadi va uning akademik muvaffaqiyat bilan bog'liqligini ta'kidlaydi[2].

Baron-Cohen "Shafqatsizlik ilmi" asarida empatiya yetishmovchiligi psixologiyasini o'rganadi. Uning tadqiqotlari his-tuyg'ularni idrok etish qobiliyatining shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyatini ochib beradi. Olimning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki empatiya yetishmovchiligi nafaqat individual, balki

butun jamiyat hayotiga chuqur salbiy ta'sir ko'rsatadigan jiddiy muammo hisoblanadi. Ushbu muammolarning oldini olish va bartaraf etish uchun bolalik davridan boshlab empatiyani rivojlantirishga qaratilgan tizimli dasturlarni amalga oshirish, oila, maktab va jamiyat darajasida empatik madaniyatni shakllantirish zarur. Bu nafaqat individual baxt-saodat, balki butun jamiyatning sog'lom rivojlanishi uchun ham muhim shart hisoblanadi[7].

P.Ekman "Ochilgan his-tuyg'ular" asarida yuz ifodalari va his-tuyg'ularni aniqlash bo'yicha amaliy usullarni taklif etadi. Uning ishlari noverbal kommunikatsiyani o'qish va tushunish imkoniyatlarini kengaytiradi. Olimni olib borgan ishlarida empatiya ilmiy asoslangan usullar orqali his-tuyg'ularni aniqlash va tushunishni osonlashtirish, kundalik hayotda samarali muloqot qilish imkoniyatini berish, ta'lim sohasida o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro tushunishini yaxshilash, kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishga yordam berish shu bilan birga jamiyatda o'zaro tushunish madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi degan fikrlarni ilgari surib o'tgan [8].

Empatiyani shakllantirish borasida yurtimiz psixolog olimlari tomonidan ham bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. O.Rahimovning "Bolalar psixologiyasi va tarbiyasi" asari o'zbekistonlik o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda empatik qobiliyatlarni rivojlantirishning milliy modelini taklif etadi. Ushbu asar o'zbek bolalarining madaniy va ijtimoiy kontekstida emotsional rivojlanish xususiyatlarini chuqur o'rganadi. Olim ta'kidlashicha, "o'zbek bolalarining empatik rivojlanishi o'ziga xos madaniy qadriyatlar, an'analar va oilaviy qadriyatlar ta'sirida shakllanadi". Ushbu asar G'arb empatiya modellarini o'zbek madaniy kontekstiga moslashtirish zarurligini ta'kidlaydi[5].

Xulosa

Empatiya madaniyatini shakllantirish - bu strategik ahamiyatga ega bo'lgan kompleks pedagogik jarayon bo'lib, u quyidagi asosiy tamoyillarga asoslangan bo'lishi lozim:

Birinchidan, empatiyani ko'p komponentli va dinamik sifatida qarash zarur.

U nafaqat hissiy, balki kognitiv, axloqiy va amaliy jihatlarni o'z ichiga oladi. Har bir komponentga alohida e'tibor berish, shu bilan birga ularning o'zaro bog'liqligini hisobga olish muhimdir.

Ikkinchidan, empatiyaning yosh xususiyatlariga mos rivojlanishi uning samarali shakllantirilishining asosiy shartidir. Maktabgacha ta'limdan boshlab o'rta maktabgacha bo'lgan barcha bosqichlarda yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda izchil va uzluksiz dasturlarni amalga oshirish talab etiladi.

Uchinchidan, milliy-madaniy kontekstni hisobga olgan holda empatiya modellarini ishlab chiqish o'zbekistonlik o'quvchilarda empatiya madaniyatini samarali shakllantirishning muhim omilidir. An'anaviy qadriyatlar, oilaviy tarbiya va milliy odat-urug'lardan foydalanish ushbu jarayonni yanada samarali qiladi.

To'rtinchidan, empatiyaning nevrologik asoslari uni faol rivojlantirish imkoniyati mavjudligini ko'rsatadi. Interfaol metodlar, rolly o'yinlar, loyiha faoliyati kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar miyaning empatik funktsiyalarini faollashtirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, empatiyani rivojlantirish nafaqat gumanistik, balki iqtisodiy jihatdan ham oqlangan investitsiyadir. Empatik qobiliyatlar yuqori bo'lgan o'quvchilar nafaqat yaxshi akademik yutuqlarga erishadilar, balki kelajakda jamiyatda muvaffaqiyatli shaxslar bo'lib yetishadilar.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda empatiya madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u shaxsning harmonik rivojlanishi, ijtimoiy sog'lom muhit va barqaror jamiyat qurishning asosiy vositasi hisoblanadi. Buning uchun nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va milliy-madaniy qadriyatlarning uyg'un kombinatsiyasiga asoslangan yaxlit tizimni yaratish zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI

1. **Hoffman, M. L.** Empathy and Moral Development: Implications for caring and justice / M. L. Hoffman. - Cambridge : Cambridge University Press, 2000. - 331 p.
2. **Goleman, D.** Emotional Intelligence / D. Goleman. - New York : Bantam Books, 1995. - 352 p.

3. **Decety, J.** The functional architecture of human empathy / J. Decety, P. L. Jackson // Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews. - 2004. - Vol. 3, № 2. - P. 71-100.
4. **Абдуллаева, М.** Педагогик психология асослари / М. Абдуллаева. - Тошкент : Ўқитувчи, 2015. - 256 б.
5. **Рахимов, О.** Боллар психологияси ва тарбияси / О. Рахимов. - Тошкент : Мумтоз сўз, 2018. - 312 б.
6. **Davis, M. H.** Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach / M. H. Davis // Journal of Personality and Social Psychology. - 1983. - Vol. 44, № 1. - P. 113-126.
7. **Baron-Cohen, S.** The science of evil: On empathy and the origins of cruelty / S. Baron-Cohen. - New York : Basic Books, 2011. - 256 p.
8. **Ekman, P.** Emotions revealed: Recognizing faces and feelings to improve communication and emotional life / P. Ekman. - New York : Times Books, 2003. - 267 p.
9. **Salovey, P.** Emotional intelligence / P. Salovey, J. D. Mayer // Imagination, Cognition and Personality. - 1990. - Vol. 9, № 3. - P. 185-211.
10. **Rogers, C. R.** (1957). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. Journal of Consulting Psychology, 21(2), 95–103.
11. **Jones, S. M., Bouffard, S. M., & Weissbourd, R.** (2014). Educators' social and emotional skills vital to learning. Phi Delta Kappan, 94(8), 62-65.*